

MARINKÁS György*

Az egészséges környezethez való jog, mint alapvető emberi jog
– Lehetséges megközelítések az egyes emberi jogvédelmi mechanizmusok
gyakorlata alapján, különös tekintettel az őslakos népeket érintő kérdésekre

1. Alapvetés

A nemzetközi környezetvédelmi jog kezdete az 1972-es Stockholmi Nyilatkozathoz köthető, amely elsőként rögzítette, hogy „Az embernek joga van a szabadsághoz, az egyenlőséghez és a megfelelő életfeltételekhez egy olyan környezetben, amely lehetővé teszi, hogy életét méltóságban és jólétben töltsse [...]”¹ A nyilatkozat egyben azt is rögzítette, hogy az embernek kötelessége megőrizni és fejleszteni a környezetet a következő generációk számára. A nyilatkozat fent idézett részlete alapján helytálló az a megállapítás, hogy az egészséges környezethez való jog az emberi jogok és a környezetvédelem összekapcsolódásából ered.² E kapcsolatot hangsúlyozta Christopher G. Weeramantry bíró, amikor a Bős–nagyymaros ügyben³ a Nemzetközi Bíróság (a továbbiakban: NB) által hozott ítélethez⁴ fűzött különvéleményében a következőket írta: „[a környezet védelme] elengedhetetlen feltétele más emberi jogok, így az egészséghez és az élethez való jog érvényesülésének.”⁵ Említést érdemel továbbá Weeramantry azon megállapítása, miszerint a hagyományos jogrendek anélkül tartalmazták a fenntartható fejlődés fogalmát, hogy erre külön kitértek volna.⁶ – E kijelentést igazolta a cikkben ismertetésre kerülő strasbourgi, Amerika-közi és afrikai joggyakorlat.

György Marinkás: The Right to a Healthy Environment as a Basic Human Right – Possible Approaches Based on the Practice of the Human Rights Mechanisms, with Special Regard to the Issues of Indigenous Peoples – Az egészséges környezethez való jog, mint alapvető emberi jog - Lehetséges megközelítések az egyes emberi jogvédelmi mechanizmusok gyakorlata alapján, különös tekintettel az őslakos népeket érintő kérdésekre. *Journal of Agricultural and Environmental Law* ISSN 1788-6171, 2020 Vol. XV No. 29 pp. 133-170, <https://doi.org/10.21029/JAEL.2020.29.133>

* dr. jur., PhD, kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, e-mail: gyorgy.marinkas@mfi.gov.hu.

¹ Stockholmi Nyilatkozat (1972. június 16.), 1. elv.

² Hermann 2016a, 39.

³ Az ügyről részletesen lásd: Raisz & Szilágyi 2017

⁴ NB, Bős-Nagyymaros ügy.

⁵ Christopher G. Weeramantry bíró különvéleménye a Bős-Nagyymaros ügyben hozott ítélethez, pp. 91–92.

⁶ Bándi 2013, 69.

<https://doi.org/10.21029/JAEL.2020.29.133>

A téma tárgyalása során az alapvető elméleti kérdés az, hogy az időben korábbi antropocentrikus, vagy az újkeletűbb ököcentrikus megközelítés a célravezetőbb-e.⁷ A kérdés megválaszolása nem könnyű már csak arra való tekintettel sem, hogy az egyes mechanizmusok⁸ gyakorlatában jelentős eltérések figyelhetők meg e téren.

Az antropocentrikus megközelítés tekinthető az egészséges környezethez való jog klasszikus felfogásának, amely az egészséges környezethez való jogot nem kezeli önálló emberi jogként. Helyette a már meglévő polgári és politikai jogok 'zöldebbé' tétele révén, illetve e jogok – és az azok garantálása érdekében létrehozott intézmények – igénybevétele révén részesíti védelemben a környezetet. Annak folyományaként, hogy e megközelítésben az egészséges környezethez való jog nem tekinthető önálló emberi jognak, az nem jelenhet meg alanyi jogként, és a kollektív alanyi kör léte is kizárt. Az ököcentrikus megközelítés ezzel szemben az egészséges környezethez való jogot szolidaritási jogként képzeli el, amelynek alanya elsősorban a kollektíva, nem pedig az egyén. E felfogás kiindulópontja tehát a környezet, mint a földi élet feltétele, és ezáltal per se védelemben részesítendő érték. Sőt, a környezet védelmét az emberi jogok védelmének előfeltételének tekinti, amiből következik, hogy az egyéni szabadságjogok korlátozhatóak a természet védelme érdekében.⁹ – Amint a következő részben bemutatásra kerül, több emberi jogvédelmi mechanizmus is felismerte az emberi jogok és a környezet védelmének fent említett összefüggését.

A megoldandó feladat a két megközelítés összehangolása oly módon, hogy mindkettő előnyei kihasználhatók legyenek. Az antropocentrikus nézőpont ugyanis a minimalista megközelítése miatt nem teszi lehetővé az e jog kínálta lehetőségek kiaknázását. Az ököcentrikus megközelítés pedig – bár a céljai kívánatosak – nem illeszkedik az emberi jogok klasszikus rendszerébe. Amint Hermann Veronika írja, egy olyan elmélet lenne kívánatos, amely a környezet tekinti védendő értéknek, de végső soron mégiscsak az emberi érdekeket tartja szem előtt. Hermann ezt az ellentétet az emberi jogoknak a szükségletek szemszögéből történő vizsgálata révén tartja feloldhatónak. Amint írja, minden emberi jog megfeleltethető egy, vagy több szükségletnek, ugyanúgy, ahogyan minden szükséglet kifejezhető egy vagy több emberi joggal. Az emberi jogok speciális tárgyai így hozzárendelhetők egy-egy szükséglethez. Emberi jog-e ezek alapján az egészséges környezethez való jog? – Teszi fel a kérdést. – Az egészséges környezethez való jog egy olyan környezet iránti igényt fejez ki, amelyben biztosított az egészségre nem káros étel,¹⁰ víz, levegő, valamint életkörülmény. Magától értetődő, hogy ha az egyén olyan környezetben él, amelyben nem képes egészséges vízhez, és/vagy ételhez hozzájutni, vagy a levegő olyan mértékben szennyezett, hogy az veszélyezteti az egészségét, az nem egyeztethető össze az emberi méltósággal.

⁷ Hermann 2016b, 26.

⁸ Jóllehet jelen kutatásnak nem képezi tárgyát, érdemes megjegyezni, hogy az EU által alkalmazott megközelítés antropocentrikus, azaz a környezet védelmének végső célját az emberi élet és egészség védelmében jelöli meg. Ennek ellenére az EU környezetvédelmi joga az egyik legfejlettebb és leginnovatívabb a világon. – A kérdés, hogy az EU a közeljövőben megfogja-e haladni az antropocentrikus megközelítést. Lásd: Alblas 2017; lásd továbbá: Pikramenou, Nikoletta, Rights of Nature: Time to Shift the Paradigm in the EU?

⁹ Hermann 2016b, 5.

¹⁰ A magyar Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek elemzését lásd: Hojnyák 2019.

Az egészséges környezethez való jog általános célja tehát a méltóság védelme, míg speciális célja a környezet védelme¹¹ – zárja a következtetéseit Hermann.

A kapcsolódó alapfogalmak között kell még említeni a nemzedékek közötti méltányosság elvét, azaz, hogy minden nemzedék úgy köteles tovább adni a környezetet az elkövetkező generációnak, ahogyan azt kapta. Amint Pinto de Albuquerque bíró írta egy 2012-es különvéleményében, a nemzedékek közötti méltányosság érvényesülése elengedhetetlen a fenntartható fejlődés megvalósításához.¹² Ugyanakkor a nemzedékek közötti méltányosság elvének is van előfeltétele: érvényesülése a nemzedéken belüli méltányosság érvényesülését feltételezi. Amint Greksza Veronika írja, előbbi teljesítését nem lehet elvárni az adott generációtól, amennyiben az a saját tagjainak szükségleteit sem képes kielégíteni.¹³

2. A regionális emberi jogvédelmi mechanizmusok gyakorlatának áttekintése

2.1. Az európai emberi jogvédelmi mechanizmus joggyakorlata

Az emberi jogok európai védelmének alappillére, az Emberi Jogok Európai Egyezménye¹⁴ (továbbiakban EJEE) *expressis verbis* nem rendelkezik sem az egészséges környezethez való jogról, sem az emberi környezet védelméről. Jóllehet 1999-ben komolyan felmerült egy kiegészítő jegyzőkönyv elfogadásának ötlete, azt nem követte cselekvés.¹⁵ Az európai mechanizmus tehát, csak közvetve – az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban: EJEB) gyakorlata által – járul hozzá a környezetvédelemhez.¹⁶ A Bíróság az evolutív értelmezés¹⁷ talaján állva az egészséges környezethez való jog néhány elemét már levezette az Egyezményből az általa vizsgált ügyekben. Jellemzően az élethez való jogból¹⁸ (EJEE 2. cikk) és a családi élet tisztelgetben tartásához való jogból¹⁹ (8. cikk), a felhívható jogok köre azonban meglehetősen széles.²⁰ Hermann értelmezésében azonban e megoldás a fennálló jogok környezeti dimenziójának a felismerését, és nem a fennálló rendszernek környezeti jogokkal való bővítését jelenti. A meglévő védelem szintje így, álláspontja szerint, alacsonyabb a megvalósíthatónál.²¹ Greksza, aki abból a szempontból vizsgálta az EJEB joggyakorlatát, hogy az megfelel-e a nemzedékek közötti méltányosság elvének, két további kritikát fogalmazott meg: egyrészt, hogy a nemzedékek közötti méltányosság mindeközéig nem kapott kellő hangsúlyt az EJEB joggyakorlatában, másrészt, hogy a kellően súlyos joghátrány, valamint a közvetlen és személyes érintettség megkövetelése

¹¹ Hermann 2016b, 6.

¹² Lásd EJEB, Hermann k. Németország.

¹³ Greksza 2015, 16–19.

¹⁴ Róma, 1950. november 4.

¹⁵ Greksza 2015, 22.

¹⁶ Hermann 2016b, 3.

¹⁷ Az evolutív értelmezésről részletesen lásd: Szemesi 2008.

¹⁸ EJEB, Önerýildiz k. Törökország.

¹⁹ EJEB, Lopez Ostra k. Spanyolország.

²⁰ E jogok felsorolását és a kapcsolódó ügyeket lásd Greksza cikkében, annak 22-23. oldalán.

²¹ Hermann 2016a, 6.

akadályozza a preventív szemlélet²² kialakítását. Az előbbi, mint írja ez idáig²³ egyedül a Hermann k. Németország ügyben²⁴ került említésre. – Az ítélethez fűzött különvéleményében tette Pinto de Albuquerque bíró a fentebb már idézett megállapítását azt illetően, hogy a fenntartható fejlődés előfeltétele a generációk közti méltányosság. Az utóbbiakat pedig Greksza azért tartja aggályosnak, mert lehetetlenné tesz bármilyen *actio popularis* jellegű fellépést a környezet védelme érdekében.²⁵

A védelem szintjének javítására Hermann és Greksza hasonló de *lege ferenda* javaslatokat tesznek. Hermann álláspontja szerint az EJEE 'living instrument' karakterét kihasználva a Bíróság magasabbra emelhetné az állam pozitív védelmi kötelezettségét az élethez való jogból (2. cikk), valamint a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogból (8. cikk) kiindulva. E kötelezettség magában kell, hogy foglalja a környezet elemeinek védelmét és a természeti erőforrásokkal való racionális gazdálkodást. A Bíróság legitimitációját ehhez a lépéshez a közös alkotmányos hagyományok adnák.²⁶ Greksza is az evolutív értelmezésben látja az egyik lehetséges megoldást, álláspontja szerint az EJEB az EJEE rendelkezéseiből le tudná vezetni a környezethez való jog kollektív aspektusait.²⁷ A Bíróság továbbá az eljárási jogok védelmi szintjét is ki tudná terjeszteni, ha vélelmezné a környezetvédelmi civil szervezetek érintettségét, és így a közvetett áldozati státuszt.²⁸ A legitimitációt e lépéshez az a tény adná, hogy az Európa Tanács (a továbbiakban: ET) tagállamai közül 41 tagállam ratifikálta az Aarhusi Egyezményt,²⁹ valamint a tagállamok 2/3-a alkotmányos szinten³⁰ rögzít környezetvédelmi rendelkezéseket.³¹ A dinamikus értelmezés eszköze azonban korlátozott: az EJEB a korábbi joggyakorlatától csak bizonyos feltételek teljesülése esetén térhet el.³²

²² A preventív szemlélet kialakulását elősegítő közgazdasági eszközrendszerek elméleti alapjait lásd: Nagy 2013.

²³ Greksza 2015-ben tett megállapítása a jelen írás szerzője által végzett keresés alapján 2020.06.05-én is megállja a helyét.

²⁴ EJEB, Hermann k. Németország.

²⁵ Amint az fentebb említésre került, az Európai Unió környezetvédelmi joga nem képezi jelen tanulmány tárgyát, a szerző ugyanakkor érdemesnek tartja megjegyezni, hogy a magánszemélyeknek az Európai Unió Bírósága (EuB) előtti korlátozott keresetindítási joga kezdetektől fogva viták tárgyát képezte. Újabban a keresetindítási jognak a környezetvédelmi kérdések kapcsán történő kiszélesítése merült fel több EuB ítéletben. Részletesen lásd: Szegedi 2014a; Szegedi 2014b.

²⁶ Az Európa Tanács 47 tagállamából 30 állam alkotmányában található meg a környezet, mint érték, vagy védelmének kötelezettsége. Továbbá az ET polgárainak közel 2/3-ának jogait olyan alkotmány védi, amely tekintettel van a környezetvédelemre, az egészséges környezethez való jogra, valamint a generációk közötti méltányosságra.

²⁷ Greksza 2015, 25.

²⁸ Hermann 2016a, 205–210.

²⁹ Aarhusi Egyezmény.

³⁰ A magyar környezetvédelmi szabályozásban legutóbb az elővigyázatosság elvének alkotmányos státusza képezte az alkotmánybíróság vizsgálatának tárgyát. Részletesen lásd: Szilágyi 2018; A magyar Alaptörvény rendelkezéseinek részletes elemzését lásd: Téglásiné Kovács & Téglási 2019.

³¹ Hermann 2016a, 205–210.

³² Greksza 2015, 25.

Tisztább jogi megoldást jelentene, ha a környezet védelméhez való jog kiegészítő jegyzőkönyv formájában az Egyezmény részét képezné. E javaslatot teszi Greksza is. A kiegészítő jegyzőkönyvhöz azonban hiányzik a politikai elhivatottság;³³ az ET Miniszteri Bizottsága többek között arra való hivatkozással utasított el minden felmerülő javaslatot, hogy a tagállamok javarésze garantálja az egészséges környezethez való jogot az alkotmányában, továbbá – új ellenérvként –, hogy az Európai Unió Alapjogi Chartájának³⁴ 37. cikke is rögzíti azt. Ez utóbbi érv ugyanakkor gyenge lábakon áll: a szóban forgó cikk nem alapvető jogot rögzít, hanem egy politikai célkitűzést.³⁵

Az őslakos népek jogait illetően általánosságban megállapítható, hogy az európai mechanizmus e téren meglehetősen tartózkodó álláspontot képvisel az Amerika-közi és az afrikai mechanizmushoz képest.³⁶ Amennyiben tárgyalt is őslakos népeket érintő ügyeket, azok az egészséges környezethez való jog kapcsán nem relevánsak.

2.2. Az Amerika-közi emberi jogvédelmi mechanizmus joggyakorlata

Az EJEE-hez hasonlóan sem az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye³⁷ (a továbbiakban: EJAE), sem az Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozata³⁸ nem tartalmaz *expressis verbis* rendelkezést az egészséges környezethez való jogról. Az európai mechanizmussal ellentétben azonban az Amerikai Államok Szervezete³⁹ (a továbbiakban: AÁSZ) tagállamainak sikerült megállapodniuk a jog garantálását illetően: az EJAE kiegészítő jegyzőkönyve, a San Salvador-i protokoll⁴⁰ 11. cikke tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, valamint az államok köteletségét e jog garantálása érdekében.

Az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága (EJAB) több, az őslakos népeket érintő ügyben foglalkozott a környezet állapotának megóvásával.⁴¹ Jóllehet ezen ügyekben⁴² a hangsúly más jogokon volt elsősorban, azok egy része, például az előzetes tájékoztatáson alapuló szabad beleegyezés elve (angol elnevezésének rövidítése nyomán: FPIC) hatékonyan használható környezetvédelmi célokra is.⁴³

Tekintve az EJAB érzékenységét a környezetvédelmi kérdésekre, várható lépés volt, hogy amint lehetősége nyílik rá, részletesen is ki fogja fejteni az egészséges környezethez való jog és az egyéb emberi jogok kapcsolatát. E téren talán nem túlzás azt állítani, hogy le is előzte a mesterét.⁴⁴

³³ Hermann 2016a, 205–210.

³⁴ Az Európai Unió Alapjogi Chartája.

³⁵ Greksza 2015, 26.

³⁶ Lásd: Marinkás 2018, 186–190.

³⁷ Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (San José, 1969. május 23.).

³⁸ Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozata (Bogotá, 1948).

³⁹ Lásd: OAS 2020.

⁴⁰ San Salvador, 1988. november 17.

⁴¹ Raisz 2008.

⁴² Az EJAB őslakos népeket érintő ügyeiről részletesen lásd: Marinkás 2013a, Marinkás 2013b, Marinkás 2012.

⁴³ Ezt illetően lásd: Marinkás 2018, 111–135.

⁴⁴ Az EJAB számára az EJEB joggyakorlata a kezdetektől fogva mintaként és hivatkozási pontként szolgált abból kifolyólag is, hogy az EJAB létrehozásának idejére az EJAB már

A 2017. november 15-én kihirdetett tanácsadó véleményében,⁴⁵ amelyben az EJAB az EJAE élethez való jogról szóló 4. cikk (1) bekezdését és az emberi méltósághoz való jogot rögzítő 5. cikk (1) bekezdését értelmezte, mérföldkő jelentőségű megállapításokat tett.

Egyrésztől megállapította, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jogból levezethető az egészséges környezethez való jog.⁴⁶ A Feria-Tinta – Milnes szerzőpáros szerint azonban ennél is többről van szó: ez volt első olyan eset, amelyben egy nemzetközi bíróság, mint egységes rendszert értelmezte a környezetjogot, valamint az alapjogok között helyezte el az egészséges környezethez való jogot és a többi alapjoggal egyenrangúként definiálta azt.⁴⁷ Annak ellenére, hogy a tanácsadó vélemény egy konkrét beruházás kapcsán került indítványozásra, az ítélet jól absztrahálható bármely jövőbeni bi- vagy multilaterális környezeti vitára. Az ítéletben foglaltak érvényre jutásának⁴⁸ esélyeit növeli, hogy az AÁSZ tagállamai részéről érkezett észrevételek támogatták Kolumbia beadványát és az abból kiolvasható értelmezést az egészséges környezethez való jogot illetően.⁴⁹

Másrésztől, az EJAB tanácsadó véleményével megnyitotta az utat a Feria-Tinta – Milnes szerzőpáros megfogalmazásában ‘átlós’ emberi jogi keresetek előtt, azaz, hogy a szennyezésért felelős állam főhatalma alá nem tartozó személyek is eljárást kezdeményezzenek a szóban forgó állammal szemben.⁵⁰ A Bíróság ezáltal a jövőre nézve lehetővé teszi, hogy a határokon átnyúló környezetszennyezések áldozatai határos védelemben részesüljenek, különösen azért, mert nem csak a közvetlenül az állami szerveknek betudható szennyeződések esetén mondta ki a joghatóságát, hanem bármely olyan tevékenység esetén, amely felett az állam tényleges ellenőrzést gyakorol. Mindez azért tekinthető jelentős fordulópontnak, mert ez idáig az Amerika-közi rendszer álláspontja is óvatosnak volt mondható e téren.⁵¹

Harmadrészt, az EJAB megállapította az államok anyagi és eljárásjogi kötelezettségét a környezet védelem terén,⁵² amely az élethez és az emberi méltósághoz való jog tiszteletben tartásának és érvényre juttatásának kötelezettségéből vezethető le.

kiforrott ítélkezési gyakorlattal rendelkezett. A későbbiekben azonban az EJEB ítélkezési gyakorlatára is hatást gyakorolt az EJAB gyakorlata. A kérdéssel a hazai szakirodalomban Raisz Anikó foglalkozott behatóan. Lásd: Raisz 2010, Raisz 2009, Raisz 2007.

⁴⁵ EJAB, OC-23/17.

⁴⁶ Az EJAB mindezt az alábbiakra alapozta: egyrészt megállapította, hogy környezetvédelme és az egyéb emberi jogok érvényesülése között vitathatatlan kapcsolat áll fenn, illetve, hogy az emberi jogok egyes csoportja különösen sérülékeny ilyen szempontból. Azaz, a környezet állapotának romlása közvetlenül rontja az érvényre jutásuk mértékét. Az EJAB ezenfelül azonosította azon jogok körét, amelyek érvényre jutása különösen fontos a környezetvédelem színvonalának emelésében ideértve a szólás szabadságát, valamint a döntéshozatalban való részvételt. EJAB, OC-23/17, paras. 47, 55, 65.

⁴⁷ Feria-Tinta & Milnes 2019.

⁴⁸ Banda 2018.

⁴⁹ Feria-Tinta & Milnes 2019, 50–51.

⁵⁰ EJAB, OC-23/17, paras. 81–82, 93–94, 104.

⁵¹ Feria-Tinta & Milnes 2019, 54–55.

⁵² Feria-Tinta & Milnes 2019, 55–56.

E kötelezettségek különösen:⁵³ (a) a jelentős környezeti károsodás bekövetkezének megakadályozása, (b) szabályozás és felügyelet kialakítása, (c) az elővigyázatosság elvének figyelembevétele és (d) a jóhiszemű együttműködés kötelezettsége. – Az utóbbiba beleértendő (e) a potenciálisan érintett állam tájékoztatásának kötelezettsége. – Végül, de nem utolsó sorban, a lakosság vonatkozásában (f) a tájékoztatáshoz és a (g) döntéshozatalban való részvételhez, valamint (h) a bírói védelemhez való jog garantálása.

Negyedrészt, kiemelendő, hogy az EJAB a tanácsadó véleményében külön figyelmet szentelt⁵⁴ az AÁSZ tagállamok alkotmányos szabályozásának, kiemelve, hogy a kolumbiai és ecuadori jogrendszer kvázi jogalanyként kezeli a természetet, amelyet e státuszában jogok illetnek, meg és amely jogokat az említett két ország legfelsőbb bíróságai is védelmükben részesítettek.⁵⁵ Bár a tanácsadó vélemény nem említi, ehelyütt érdemes megemlíteni a kolumbiai Atrato-folyó ügyét, amelyben a Kolumbiai Legfelsőbb Bíróság magát a folyót nyilvánította jogok alanyának, amelyet megillet a védelem joga,⁵⁶ illetve azt a 2018-as ítéletet,⁵⁷ amelyben a testület az Amazonas őserdőt nyilvánította jogalanyként, hogy megvédje az egyre növekvő mértékű erdőirtástól.⁵⁸

2.3. Az afrikai emberi jogvédelmi mechanizmus joggyakorlata

Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája⁵⁹(a továbbiakban: Afrikai Charta) a fentebb tárgyalt emberi jogi dokumentumokkal ellentétben rögzíti az egészséges környezethez való jogot, jöllehet azt *expressis verbis* nem így fogalmazza meg. A Charta 24. cikke értelmében minden népnek joga van ‘az általánosságban kielégítő szintű környezethez, amely elősegíti a fejlődésüket.’ A megfogalmazást számos kritika érte annak túl általános jellege miatt. Annak meghatározása, hogy pontosan mit jelentenek a ‘kielégítő szintű környezet,’ illetve az ‘elősegíti a fejlődést’ kifejezések, a Charta rendelkezéseinek betartása felett örködni hivatott Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottságára (a továbbiakban: ENJABiz) és részben a nemzeti felsőbb bíróságokra maradt. Előbbinek legelőször a SERAC és mások k. Nigériai Szövetségi Köztársaság ügyben⁶⁰ – vagy ismertebb nevén Ogoni-ügyben⁶¹ – nyílt rá lehetősége, hogy a fent említett kérdéseket tisztázza. Érdemes megemlíteni, hogy az Ogoni-ügy az őslakos népek szempontjából is relevánsnak tekinthető. Az ügyben a Bizottság megállapította, hogy a Charta 24. cikke – az elérhető legmagasabb fokú szellemi és testi egészséget garantáló – a 16. cikkel egyetemben egyértelmű kötelezettséget ró az államra.

⁵³ EJAB, OC-23/17, paras. 95–103, 242.

⁵⁴ EJAB, OC-23/17, para. 62.

⁵⁵ Kolumbia Legfelsőbb Bírósága, ítélet T-622-16, 2016 november 10.; Ecuador Legfelsőbb Bírósága, ítélet 218-15EP-CC, 2015. július 9.

⁵⁶ Lásd: Kolumbia Alkotmánybírósága, ítélet, T-622/16.

⁵⁷ Kolumbiai Legfelsőbb Bírósága, STC 4360-2018.

⁵⁸ Az ügy előzménye az volt, hogy 2015-ről 2016-ra 44%-val növekedett az erdőirtás üteme.

⁵⁹ Az Ember és a Népek Jogainak Afrikai Chartája.

⁶⁰ Ismertebb nevén az Ogoni-ügy.

⁶¹ Részletesen lásd: Marinkás 2014.

Amint a Bizottság írta: 'nincs olyan jog az Afrikai Chartában, amelyet ne lehetne érvényesíteni.'⁶² E megközelítés egyébként nem tekinthető idegennek az afrikai emberi jogvédelmi mechanizmustól: az Afrikai Chartában ugyanis a harmadik generációs jogok esetében sem találunk a progresszív megvalósításra való utalást. – Az egyedüli kivétel éppen a 16. cikk, amelynek esetében így a joggyakorlat felülírta a Chartát aláíró államok szerződés kori akaratát. – Kiemelendő továbbá, hogy az ENJABiz az ügy érdemben történő elbírálása során az ún. 'kötelezettségek megközelítést' alkalmazta, amely Henry Shue,⁶³ valamint – az elméletet tovább fejlesztő – Asbjørn Eide⁶⁴ nevéhez köthető, és amely elszakadva a hagyományos, generációk szerinti felosztástól lehetővé teszi, hogy az egyes jogok egyenlő súllyal essenek latba.⁶⁵ Az elmélet lényege, hogy az államnak az emberi jogokat illetően 3+1 kötelezettsége van: tisztelni, védeni, teljesíteni, valamint elő kell mozdítania azokat.⁶⁶ Az első kötelezettség, az emberi jogok tisztelete – a többivel ellentétben – negatív tartalmú kötelezettség, azt követeli meg az államtól, hogy tartózkodjék az emberi jogok megsértésétől. Az emberi jogok védelme pozitív tartalmú kötelezettség, vagyis az államnak garantálnia kell, hogy harmadik személyek – akár magánszemélyek, akár jogi személyek – ne sérthessék meg az egyén jogait. Az emberi jogok teljesítése olyan lépések meghozatalát követeli meg az államtól, melynek köszönhetően széles rétegek tudják gyakorolni jogaikat. Végezetül, az előmozdítás értelmében az állam igyekszik minél szélesebb körű társadalmi elismertséget szerezni az alapvető emberi jogoknak.⁶⁷

Az ENJABiz az ügyben az őslakos népek és a környezetvédelmi szempontok mellett ugyanakkor az államok azon igényét is figyelembe vette, hogy hozzáférhessenek a területükön található természeti kincsekhez. A Bizottság e téren az alábbi megállapításokat tette: „az államnak kötelessége, hogy megtegyen minden ésszerű [...] intézkedést a szennyeződés és a környezet állapot romlásának megakadályozása érdekében [...], hogy biztosítsa a természeti erőforrások [...] fenntartható felhasználását.”⁶⁸ Kiemelendő egyrészt, hogy az ENJABiz elismerte az állam azon jogát, hogy hozzáférjen a területén található természeti kincsekhez, másrészt, hogy e közben az egészséges környezethez való jog érvényre jutásának biztosítása érdekében számos eljárási garancia teljesülését kívánja meg, ideértve a tájékoztatáshoz való jogot, a döntéshozatalban való részvételhez való jogot – e kettő hatékony gyakorlása érdekében – az előzetes hatástanulmány készítésének kötelezettségét. Végül, de nem utolsónak sorban az egyén számára biztosítani kell a bírói védelemhez való jogot. Amint azonban Emeka P. Amechi rámutat, az ENJABiz leginkább a 24. cikk eljárásjogi vetületeit vizsgálta, viszont annak anyagi jogi tartalmát – más korábban általa vizsgált jogokkal ellentétben – nem fejtette ki.⁶⁹

⁶² Ogoni-ügy, para. 52–53, 68.

⁶³ Shue, 1980.

⁶⁴ Lásd Asbjørn Eide 2020.

⁶⁵ Lásd Icelandic Human Rights Centre 2020.

⁶⁶ ENJABiz, Ogoni-ügy, paras. 43–48.

⁶⁷ Marinkás 2018, 141–142.

⁶⁸ ENJABiz, Ogoni-ügy, para. 52.

⁶⁹ Amechi, 2009, 63.

Az afrikai államok legfelsőbb és alkotmánybíróságai jellemzően az ENJABiz joggyakorlatához hasonló álláspontra helyezkedtek, azaz próbálnak egyensúlyt találni a környezetvédelmi szempontok és az államok azon jogos igénye között, hogy a területükön található természeti kincseket a fejlődésük szolgálatába állíthassák. E téren tehát egybevágnak az ENJABiz és a tagállami bíróságok gyakorlata azt illetően, hogy egy bizonyos fokú szennyeződés bekövetkezte és a környezet állapotának egy bizonyos mértékű romlása megengedhető a Charta rendelkezései alapján, azt az állampolgárok túrni kötelesek.⁷⁰

Az Endorois-ügyben⁷¹ is szóba került az egészséges környezethez való jog, igaz ez esetben csak közvetetten, az FPIC érvényre jutásának szempontjából vizsgálta azt az ENJABiz.⁷² – Az FPIC kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az ENJABiz és az Afrikai Unió egyéb szervei a gyakorlatukban az FPIC jogalapját nem kizárólag az önrendelkezéshez való jogban jelölik meg, helyette egyéb jogokat is felhívnak.⁷³

Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bírósága (ENJAB) eddig egyetlen őslakos népeket érintő ügyet tárgyalt – jelesül az Ogiek-ügyet⁷⁴ –, az Afrikai Charta 24. cikkének sérelmét azonban abban nem vizsgálta,⁷⁵ jóllehet az ügy egyéb szempontból figyelemreméltó.⁷⁶

3. Az őslakos népek jogainak védelme és a környezetvédelme a földhöz való jogon keresztül

3.1. A fejlődés íve

A nemzetközi jog a XX. század utolsó negyedéig nem sok figyelmet szentelt az őslakos népek jogainak, ideértve az ősi földjeik birtoklásához és használatához való jogukat. Változásra az elmúlt évtizedekben került csak sor,⁷⁷ amely a témával foglalkozó szakértők irányából indult. Mindezt némi késéssel és bizonytalansággal követte az emberi jogi mechanizmusok gyakorlatának változása. Az államok gyakorlata a mai napig nem egységes, mi több sok esetben erős ellenállást tanúsítanak az őslakos népek földhöz való jogainak elismerésével kapcsolatban, mivel azt a területükön található természeti kincsekhez való hozzáférés akadályának tekintik.

⁷⁰ Uo. 67, 69.

⁷¹ ENJABiz, Endorois-ügy.

⁷² Részletesen lásd: Marinkás 2014b.

⁷³ Roesch 2017.

⁷⁴ ENJAB, Ogiek-ügy.

⁷⁵ Az ügy tényállását lásd: Marinkás 2018, 161–168.

⁷⁶ Kiemelendő, hogy az ENJAB szakítva az ENJABiz gyakorlatával, nem az Őslakos népekkel és közösségekkel foglalkozó ENJABiz szakértői munkacsoport őslakos definícióját alkalmazta annak eldöntésénél, hogy az Ogiek népcsoport őslakos csoportnak tekinthető-e, helyette az ENSZ Őslakos Népekkel Foglalkozó Munkacsoport egykori elnöke Erica-Irene Daes kritérium rendszerét alkalmazta. Az őslakos népek definiálásának problematikáját, különös tekintettel az afrikai őslakos népekre lásd: Marinkás 2018, 18–22, 138–140.

⁷⁷ Marinkás 2015a.

Az őslakos specifikus dokumentumok közül több is foglalkozik a föld tulajdonjogával és használatának kérdéseivel. Az ILO 169-es számú egyezménye⁷⁸ minden más, emberi jogi dokumentumnál erősebb garanciákat tartalmaz a földhöz való jogot illetően. A 169-es számú egyezményben a földek kérdésének összesen hét cikket szenteltek, ezek közül a legelső a 13. cikk, amely kiemeli az őslakos népek és a földjeik között fennálló kapcsolatok szorosságát, a 14. cikk pedig megköveteli az őslakos népek tulajdon- és birtokjogának elismerését, a tradicionálisan birtokolt földek vonatkozásában. A 'birtokol' kifejezés értelmezése vitákat eredményezett a szakirodalomban, a felmerülő kérdéseket az ILO-nak kellett elosztatnia. A szervezet álláspontja szerint az egyezmény szövegezése alapján nem kitétel, hogy az adott nép jelenleg is birtokolja az adott területet, azt azonban igen, hogy valamiféle kapcsolat fennálljon az adott nép és a földterület között.⁷⁹ A fenti iránymutatásból – és az ILO szerveinek joggyakorlatából⁸⁰ – következik, hogy a 169-es számú egyezményre nem lehet történelmi igazságtalanságra építő követeléseket alapítani, ezáltal számos őslakos népet zár ki az igényérvényesítés lehetőségéből.

A földekkel kapcsolatos másik kardinális kérdés az volt, hogy az őslakosokat a tulajdonhoz való jog illeti-e meg, vagy csak a birtoklás joga. A 107-es számú egyezmény⁸¹ szándékosan csak a tulajdonhoz való jogot említi, a szerződés előkészítése során ugyanis komoly aggályok merültek fel azt illetően, hogy a birtoklás jogának belefoglalása, gyengítene-e a rendelkezést azáltal, hogy lehetővé tenné a kormányok számára, hogy válasszanak a két jog között, és kizárólag a birtokjogot ismerjék el. A 169-es számú egyezmény, ezzel szemben – a jelen kontextusban visszalépésként értelmezve – mind a két jogot elismeri, és garantálja. A birtokláshoz való jog rögzítésének nyilvánvaló oka az volt, hogy az államok – legalábbis egy részük – továbbra is abban a hitben szerették volna tartani az őslakos népességüket, hogy a föld felett nem rendelkezhetnek tulajdonjoggal, csak átörökíthetik azt, generációról generációra. Ezen értelmezés – ismerve a politikai realitásokat – Alexandra Xanthaki szerint is megalapozottnak mondható.⁸² E hiányosságtól függetlenül az egyezmény hatékony védelmet garantál: a 17. cikke az állam felelősségévé teszi az őslakosok földjeinek megvédését. E körben az államnak el kell ismernie az őslakos népek tradicionális földművelési eljárásait, egyben kötelessége megakadályozni, hogy a nem őslakos származású személyek, az őslakos népek hagyományait, vagy jogban való járatlanságát kihasználva, földterülethez jussanak.

⁷⁸ Az ILO 169. számú egyezménye.

⁷⁹ Indigenous and Tribal Peoples Rights in Practice. A Guide to ILO Convention No. 169.

⁸⁰ Az ILO Kormányzó Tanácsa 2000-ben bírálta el a Dániában honos Uumannaq közösség kérelmét, melyben ősi földjeik visszaszolgáltatását kérvényezték. A Tanács a kérelmet elutasító döntésében több indokot is felhozott, az egyik ezek közül az volt, hogy a terület időközben más őslakos csoportok is birtokba vették, ahhoz, hogy a közösség kérését teljesítsék, őket ki kellene telepíteni az adott területről, amely a viszonylag újonnan érkezett népességnek hasonló traumát okozna, mint ötven évvel korábban az Uumannaq közösségnek. – Document No. (ILO): 162000DNK169, para. 36; Lásd továbbá: Marinkás 2015b.

⁸¹ Az ILO 107. számú egyezménye.

⁸² Xanthaki 2007, 83.

Az őslakos népek földhöz való jogait az ENSZ Óslakos Népek Jogairól Szóló Deklarációja⁸³ (a továbbiakban: UNDRIP) is védelemben részesíti: a 10. cikke tiltja az őslakos népek erőszakos elmozdítását földjeikről vagy területeikről. Az UNDRIP rendelkezései a földek kérdését a kulturális jogok felől közelítik meg, amely megfelel az ENSZ szervek bevett joggyakorlatának,⁸⁴ a földhöz való jog kortárs szakirodalmi álláspontjának⁸⁵ és végül, de nem utolsó sorban az őslakos népek saját értelmezésének. Amint azt egy ausztrál őslakos csoport képviselője kijelentette: „a föld az alapja a teremtés történeteknek, a vallásnak, a spiritualitásnak és a kultúrának. Kapcsolatot jelent továbbá a jelen és a múlt generációk között. A föld elvesztése, vagy megkárosítása komoly nehézséget okoz az őslakos népek számára.”⁸⁶ Az International Indian Treaty Council – őslakos származású – képviselőjének szavaival: „a föld az őslakos népek szent anyja, életadója és túlélésük forrása, ennek megfelelően [a földhöz való joguk] képezi [az UNDRIP] tervezet szívét és lelkét.”⁸⁷

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy az őslakos népek földhöz való jogainak védelme kapcsán a kulturális alapú megközelítés tekinthető a meghatározó irányzatnak, annak hátulütőivel együtt,⁸⁸ ideértve azt is, hogy a többségi társadalom tagjai közül kikerülő döntéshozók szerint az őslakos közösségeket meghatározó kulturális jegyek több esetben nem – vagy nem olyan formában – léteznek, amint azt az említett döntéshozók elképzelik.⁸⁹

Egy a fentitől élesen különböző megközelítést alkalmaz Olivier De Schutter, aki 2008 és 2014 között az ENSZ élelemhez való joggal foglalkozó különleges rapporteurként, több jelentésében elemezte a földhöz való jogot, amely véleménye szerint kettős természetű: egyrészt szemlélhető úgy, mint egy önálló jog, amely alapvetően a tulajdonhoz való jogból eredeztethető, és annak elismerésén alapul, hogy az őslakos népek szorosán kötődnek ősi földjeikhez. Más nézőpontból vizsgálva, a földhöz való jog tekinthető úgyis, mint amely alapvetően instrumentális jellegű, az élelemhez való joghoz⁹⁰ viszonyítva: a föld a napi betevő megtermelésének

⁸³ A/RES/61/295.

⁸⁴ Marinkás 2018, 231–233.

⁸⁵ Julian Burger szerint, „amennyiben az őslakos népek nem kaphatják vissza az irányítást a saját jövőjük és fejlődésük, valamint a földjeik fölött, a helyzetük semennyit sem fog javulni. – Burger 1994, 195.

⁸⁶ ATSIIC, Native Title Amendment Bill 1997, Issues for Indigenous Peoples. ATSIIC, Canberra, 1997, 5.

⁸⁷ UN Doc, E/CN.4/1997/102), para. 248.

⁸⁸ Dulitzky 2010.

⁸⁹ A fenti dilemmák elkerülése végett Marcos Orellana javaslata az, hogy az őslakosok földjeinek védelmét, a tulajdonhoz való jog helyett, célszerűbb lenne az élethez való jog védelmére helyezni, hangsúlyozva a fennmaradáshoz való jogukat és azt, hogy ehhez szükségük van a területükön található természeti kincsekre. Így, mivel az élethez való jog – a tulajdonhoz való joggal ellentétben – szinte korlátozhatatlan, biztosítani lehetne, hogy az adott törzsek érdekei minden esetben elsőbbséget élvezzenek. Ugyanakkor – hívja fel a figyelmet maga Orellana – ez a megoldás elkerülhetetlenül feszültséget okozna a törzsek és az államok közt. Lásd: Orellana, Marco 2008, 846–847.

⁹⁰ Az élelemhez való jog magyar szakirodalmi feldolgozását lásd: Téglásiné Kovács 2017.

legalapvetőbb feltétele, ilyen szempontból kiemelt védelmet érdemel.⁹¹ Jóllehet az érvelése a maga rendszerén belül logikus, az őslakos népek esetében a földjeikkel fennálló szoros spirituális kapcsolat miatt e materialista megközelítés nem tekinthető relevánsnak.

3.2. Negatív példák és jó gyakorlatok

Jelen tanulmány írója 2016-os doktori értekezésében, majd a 2018-ban kiadott monográfiájában a tanulmányozott jogesetek és a szakirodalom alapján arra a következtetésre jutott, hogy kimutatható és igazolható kapcsolat áll fenn az őslakos népek földhöz való jogainak elismerése és a környezetvédelmi célok megvalósíthatósága között. E megállapításai a fenti két munka kéziratának lezárását követően bekövetkezett fejlemények és az azokat elemző szakirodalom alapján is megállta a helyét. Többek között Allen Blackman és szerző társai is arra a következtetésre⁹² jutottak, hogy azon területeken, ahol az őslakos népek földhöz való jogai kellőképpen körülbástyáztak, az erdőirtások mértéke számottevően csökkent a két éves vizsgálati időszak alapján. – Jóllehet egyes szakirodalmi álláspontok óvatosságra intenek a Blackman féle kutatásban tett megállapítások generális alkalmazhatósága kapcsán.⁹³

Az említett erdőirtások egyik fő oka a földek túlhasználata, amelyet többek között az egyre elterjedtebb – súlyos talajeróziót és a talaj kimerülését eredményező – monokultúrás növénytermesztés is indukál. Emiatt, évről évre több földet kell bevonni a művelésbe. – E folyamatot nevezi De Schutter földrablásnak.⁹⁴ – Fontos összefüggés e téren, hogy minél szilárdabb az őslakos közösségek földhöz való joga, annál kevésbé lehetséges véghez vinni a földrablást. Ironikus módon egyébként akár környezetvédelmi indíttatású tevékenységek növelhetik a földrablás mértékét. Ennek eklatáns példája a bioüzemanyagok iránti növekvő kereslet, amely egyrészt újabb és újabb erdők kiirtását – azaz földrablást –, von maga után, másrészt súlyosan veszélyezteti az érintett országok élelmezésbiztonságát. Amint arra a különleges rapporteur rámutatott: a bioüzemanyagok alapanyagainak termesztésére való átállás élelmiszerhiányt és az élelmiszerek árának növekedését vonja maguk után, amely a harmadik világ lakosai számára – akik jellemzően élelemre kénytelenek költeni a bevételük többségét – könnyen az éhezést jelentheti.⁹⁵

Kapcsolódó probléma, hogy az érintett területekről kitelepített vagy elmenekült személyek száma évről évre növekszik. Beszédes adat, hogy a 2010-es évtizedre visszatekintve a lakhelyüket elhagyni kényszerült személyek (internally displaced persons), száma jelentősen meghaladta a 2010 előtt kiadott becsléseket: bár az előrejelzések is több tízmillió emberrel számoltak tíz év alatt,⁹⁶ Renée V. Hagen és

⁹¹ De Schutter 2010, 306.

⁹² Blackman et al., 2017.

⁹³ Robinson 2017.

⁹⁴ De Schutter 2011.

⁹⁵ De Schutter 2010, 306–309.

⁹⁶ Lásd: Internal Displacement Monitoring Centre 2009.

Tessa Minter a 2020-as cikkében az elérhető információk alapján húsz millióra tette az érintettek számát, éves szinten.⁹⁷

Az ENSZ REDD (angol nevén: Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation) programot 2008-ban hívták életre annak érdekében, hogy segítse a fejlődő országokat a túlzott mértékű erdőirtás visszaszorításában. A trópusi erdők ugyanis rémisztő mértékben tűnnek el: az 1990 és 2005 között évente átlagban 13 millió hektárnyi esőerdőt vágtak ki – ez naponta átlagosan 200 km²-et jelent –, amely többszörösen meghaladja az erdők természetes megújuló képességét, valamint az erdőtelepítési programok kapacitását. Az erdőirtás és a fakitermelés az üvegházhatású gázok kibocsátásának 17 %-áért felelős, a fejlődő országokban ugyanis a legtöbb esetben egyszerűen felégetik az erdőket annak érdekében, hogy művelhető földterülethez jussanak.⁹⁸

Az ENSZ REDD Programját korábban azért érték kritikák, mert annak keretében a területet tradicionálisan használó, az erdő természeti kincseit a saját létfenntartásuk által megkövetelt mértékben használó őslakos közösséget is kitiltották a területről.⁹⁹ Amennyiben tagjai megpróbálták visszatérni a területre¹⁰⁰ azzal kellett szembesülniük, hogy a hatóságok azt minden eszközzel – ideértve a büntetőjogi eszközöket is – akadályozzák.¹⁰¹ Ez az XIX. századi ún. Yellowstone-modell, amelynek értelmében a természeti környezet eredeti állapotban történő megővésének legjobb módja az, ha – a természetjárás kivételével – minden emberi tevékenységet megszüntetnek a területen, beleértve a helyi őslakos közösségek hagyományos gazdálkodási módjait is.¹⁰² Ezen idejétmúlt modellt – amelynek alkalmazása a fejlődő világban különösen károsnak bizonyult¹⁰³ – a föld számos országának nemzeti parkjában és környezetvédelmi területén meghaladták már.¹⁰⁴ Az egyik legutóbbi joggyakorlat a Panama Darién régiójában lakó őslakos népek bevonása az őserdő megőrzését célzó ENSZ programba. – A Javier Mateo-Vega és kutatótársai által jegyzett tanulmány¹⁰⁵ szerint pozitív eredménnyel.

4. Konklúziók

A szerző álláspontja a regionális emberi jogvédelmi mechanizmusok gyakorlatának tanulmányozását, valamint a szakirodalom áttekintését követően az, hogy az őslakos népek jogainak minél szélesebb körű garantálása és a környezetvédelmi célok – ideértve az egészséges környezethez való jogot – teljesülése között egyértelmű összefüggés áll fenn. Minél inkább érzékeny egy regionális emberi jogvédelmi mechanizmus az őslakos népeket érintő kérdésekre, annál inkább hajlandó

⁹⁷ Lásd: Hagen & Minter 2020.

⁹⁸ Lásd FAO, UNDP, UNEP Framework Document (2008).

⁹⁹ De Schutter 2010, 308–309.

¹⁰⁰ Lásd példának okáért a fentebb idézett Endorois-ügyet.

¹⁰¹ Hershey 2019.

¹⁰² Lásd: Poirier & Ostergren, 2002.

¹⁰³ Hershey 2019, 68.

¹⁰⁴ E példákat lásd: Marinkás 2018, 262–264.

¹⁰⁵ Mateo-Vega, 2017.

környezetvédelmi megfontolásokat is figyelembe venni. Mindez egyértelmű az európai és az Amerika-közi emberi jogvédelmi mechanizmus gyakorlatának összevetése alapján: míg előbbi kevés hajlandóságot mutat az őslakos népek védelemben részesítése iránt és az egészséges környezethez való jogot illetően sem aknázza ki teljesen a mechanizmusban található 'tartalékokat,' utóbbi mindkét téren élenjár. Az afrikai mechanizmus – amely az Amerika-közihez hasonlóan kiemelt figyelmet szentel az őslakos népek védelmének –, a környezetvédelmi kérdéseket is hangsúlyosan kezeli a gyakorlatában. Jóllehet e téren nagy előny számára, hogy az Afrikai Charta több harmadik generációs jogot is expressis verbis garantál.

A fenti megállapításokat az őslakos népek környezetvédelmi programokba való bevonásával megvalósuló projektek pozitív hatásai is alátámasztják: az őslakos népek tradicionális életmódja kiváló példája annak, amikor egy közösség pontosan annyit vesz el a természettől, amennyire szüksége van. Jóllehet a szerző realista a téren, hogy a modern társadalmak esetén e tudás nem alkalmazható egy az egyben, az őslakos népek tudásának tanulmányozását, valamint az ismereteik környezetvédelmi célú felhasználását mindenképpen hasznosnak tartja.

A szerző további megállapítása, hogy egy adott regionális emberi jogvédelmi mechanizmus őslakos népek jogai iránt tanúsított érzékenysége hatást gyakorol a tagállami alkotmányos és törvényi szabályokra, jó példával szolgálnak erre a dél-amerikai államok, amelyek fokozatosan egyre több jogot ismertek el az őslakos népek javára – és az utóbbi időben a környezetvédelme terén is –, nem kis részben az Amerika-közi mechanizmus gyakorlatának hatására. Meg kell ugyanakkor említeni, hogy az európai mechanizmus esetében fordított helyzet áll fenn: míg az ET tagállamok többsége garantálja az egészséges környezethez való jogot az alkotmányában, az EJEE továbbra sem rendelkezik róla. E hiányosságot az EJEB joggyakorlatának kellett pótolnia, vegyes eredménnyel.

Irodalomjegyzék

Könyvek, szakcikkek, tanulmányok

1. Alblas E (2017) *EU Environmental Policy: In the Pursuit of? Conflicting Objectives in Light of the Anthropocene*, Research Master in Law Research Master in Law Tilburg University, The Netherlands.
2. Amechi E P (2009) Socio Economic Development in Africa: A Fresh Look at the Right to a General Satisfactory Environment under the African Charter on Human and Peoples' Rights, *Law, Environment and Development Journal*, 5(1), pp. 58–72.
3. Banda M L (2018) Inter-American Court of Human Rights' Advisory Opinion on the Environment and Human Rights, *American Journal of International Law*, 22(6)
4. Bándi Gy (2013) A környezethez való jog értelmezése a fenntartható fejlődési stratégia és az Alaptörvény fényében, *Acta Humana*, 2013/1., pp. 67–92.
5. Blackman A (2017) Titling Indigenous Communities Protects Forests in the Peruvian Amazon, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 114(16), pp. 4123–4128.
6. Burger J (1994) The Economic Rights of Indigenous Peoples, in: van Der Vilst L, szerk., *Voice of the Earth, Indigenous Peoples, New Partners and the Right to Self Determination in Practice*, Utrecht, The Netherlands Centre for Indigenous Peoples, pp. 195–207.
7. De Schutter O (2010) 'The Emerging Human Right to Land', *International Community Law Review*, 12(3), pp. 303–334.
8. De Schutter O (2011) The Green Rush: The Global Race for Farmland and the Rights of Land Users', *Harvard International Law Journal*, 52(2), pp. 503–560.
9. Dulitzky A E (2010) When Afro-Descendants Became Tribal Peoples: The InterAmerican Human Rights System and Rural Black Communities, *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 15(1), pp. 29–82.
10. Feria-Tinta M & Milnes S C (2019) International Environmental Law for the 21st Century: The Constitutionalization of the Right to a Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights Advisory Opinion 23' *Anuario Colombiano de Derecho Internacional/ Colombian Yearbook of International Law*, 12., pp. 43–84.
11. Greksza V (2015) Questions of a Comprehensive Protection of the Right to a Healthy Environment in Strasbourg', *Pécs Journal of International and European Law*, 2015/1, pp. 16–27.
12. Hagen R V & Minter T (2020) Displacement in the Name of Development. How Indigenous Rights Legislation Fails to Protect Philippine Hunter-Gatherers', *Society & Natural Resources*, 33(1), pp. 65–82, doi: 10.1080/08941920.2019.1677970
13. Hermann V (2016a) *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában.* PhD Dissertation.
14. Hermann V (2016b) *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*, Thesis of the PhD Dissertation.

15. Hershey R A (2019) Paradigm Wars Revisited: New Eyes on Indigenous Peoples' Resistance to Globalization. Indigenous Peoples', *Journal of Law, Culture and Resistance*, 5(1), pp. 43–78.
16. Hojnyák D (2019) Az agrárszabályozási tárgyak megjelenése az EU tagállamainak alkotmányjaiban, különös tekintettel a Magyar Alaptörvényben megjelenő agrárjogi szabályozási tárgyakra', *Miskolci Jogi Szemle*, 14(2), pp. 58–76.
17. Marinkás Gy (2012) Az őslakosok jogainak megjelenése az Amerikaközi Rendszerben: az őslakosok joga ősi földjeikre, különös tekintettel a Mayagna (Sumo) Awas Tingni kontra Nicaragua ügyre, in: Raisz A, szerk., *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*, Miskolci Egyetem, Miskolc.
18. Marinkás Gy (2013) A Saramaka emberek kontra Suriname ügy; avagy az Amerikaközi Bíróság, mint az őslakos népek jogainak éharcosa, in: Sáró P, szerk., *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica*, Tomus XXXI, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
19. Marinkás Gy (2013a) Az őslakosok jogainak védelme az Amerikaközi Bíróság joggyakorlatában, avagy elég hatékony-e a tulajdonhoz és a bírói védelemhez való jogra alapozott védelem?, in: P. Szabó B & Szemesi S, szerk., *Profectus in Litteris V. Előadások a 10. Debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz-konferencián*, 2013. június 7., Lícium-Art, Debrecen.
20. Marinkás Gy (2014a) Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottságának őslakos népekkel kapcsolatos joggyakorlata, különös tekintettel az Ogoni-ügyre', *ProFuturo*, 4(1), pp. 127–144
21. Marinkás Gy (2014b) Az Endorois ügy, egy hosszú út eredménye – avagy az afrikai emberi jogvédelmi mechanizmus joggyakorlata és az őslakos népek jogainak védelme, *Debreceni Jogi Műhely*, 11(1).
22. Marinkás Gy (2015) A Hingitaq 53 és mások kontra Dánia ügy, avagy az őslakos népek át- és kitelepítésének kérdései az európai emberi jogvédelmi mechanizmus vonatkozásában, in: Szabó M, szerk., *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolc, 2014. November 20., Az Állam- és Jogtudományi Kar szekció kiadványa, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
23. Marinkás Gy (2015a) Az őslakos népek földhöz való joga és egyes környezetjogi kérdések, in: Hallók Tamás, szerk., *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica*, Tomus XXXIII, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, pp. 269–285.
24. Marinkás Gy (2018) *Az őslakos népek védelmének aktuális jogi kihívásai*, Monography, private edition, ISBN 978-615-00-3844-5
25. Mateo-Vega J (2017) Full and effective participation of indigenous peoples in forest monitoring for reducing emissions from deforestation and forest degradation (REDD +): trial in Panama's Darién, *Ecosphere*, 8(2), pp. 1–19.
26. Nagy Z (2013) *Környezeti adózás szabályozása a környezetpolitika rendszerében*, Miskolci Egyetem, Miskolc.
27. Orellana M A (2008) Saramaka People v. Suriname, *American Journal of International Law*, 102(4), pp. 841–847.
28. Poirier R & Ostergren D (2002) Evicting People from Nature: Indigenous Land Rights and National Parks in Australia, Russia, and the United States, *Natural Resources Journal*, 42(2), pp. 331–351.

29. Raisz A (2007) Hasonlóságok és különbségek a strasbourg-i és a San José-i emberi jogi ítélkezésben; avagy mit tanulhatunk a latin-amerikaiaktól?, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 2007, Tomus XXV/2, pp. 431–445.
30. Raisz A (2008) Indigenous Communities before the Inter-American Court of Human Rights – New century? New Era?, *Miskolc Journal of International Law*, 5(2), pp. 35–51.
31. Raisz A (2009) Kölcsönhatás az Emberi Jogok Európai és Amerikai Bírósága között egyes emberi jogok tekintetében, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 2009, Tomus XXVII/2, pp. 361–387.
32. Raisz A (2010) *Az emberi jogok fejlődése az Emberi Jogok Európai és Amerikai Bíróságának kölcsönhatásában*, Novotni Kiadó, Miskolc.
33. Raisz A & Szilágyi J E (2017) Cross Border Issues of the Hungarian Water Resources, *Quarterly Journal of Environmental Law*, 2017/1, pp. 73–98.
34. Shue H (1980) *Basic Rights; Subsistence, Affluence and US Foreign Policy*, New Jersey, Princeton University Press.
35. Szegedi L (2014a) Eltérő jogvédelmi mércék az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában, avagy az Aarhusi Egyezmény többszintű európai átültetésének kompromisszumai?, *Európai Jog*, 2014/5, pp. 1–12.
36. Szegedi L (2014b) The Eastern Way of Europeanisation in the Light of Environmental Policy Making? – Implementation Concerns of the Aarhus Convention-related EU Law in Central and Eastern Europe, *ELTE Law Journal* 2014/1, pp. 117–134.
37. Szemesi S (2008) *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*, PhD Dissertation.
38. Szilágyi J E (2019) The Precautionary Principle's 'Strong Concept' in the Case Law of Constitutional Court of Hungary, *Lex ET Scientia International Journal*, 26(2).
39. Téglásiné Kovács J & Téglási A (2019) Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit – A Nemzeti hitvallás környezet- és természetvédelmi tárgyú rendelkezései, in: Patyi A, szerk., *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
40. Téglásiné Kovács J (2017) *Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája*, PhD Dissertation, Budapest.
41. Xanthaki A (2007) *Indigenous Rights and United Nations Standards. Self-Determination, Culture and Land*, Cambridge University Press, New York.

Nemzetközi szerződések és Európai Unió jogforrások

1. Aarhusi Egyezmény (1998. június 25./2001. október 30.)
2. Az Ember és a Népek Jogainak Afrikai Chartája (alíírás: 1981. június 27., hatálybalépés: 1986. október 21.)
3. Az ENSZ Óslakos Népek Jogairól Szóló Deklarációja – Az ENSZ Közgyűlés 2007. október 2-i határozata (A/RES/61/295)
4. Az Európai Unió Alapjogi Chartája (HL C 326., 2012.10.26., 1. o. 391–407)

5. Az ILO 169. számú egyezménye a bennszülött és törzsi népekről a független országokban (aláírás: 1989. június 27.; hatály: 1991. szeptember 5.)
6. Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (San José, 1969. május 23.)
7. Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozata (Bogotá, 1948)
8. San Salvador-i protokoll (San Salvador 1988. november 17.)
9. Stockholmi Nyilatkozat (1972. június 16.)

Nemzetközi bíróságok és szervek döntései

1. EJAB, OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény az EJAE 4. cikk (1) és 5. cikk (1) értelmezése kapcsán, 2017. november 15. Ser. A. No. 23
2. EJEB, Hermann k. Németország (9300/07), Ítélet 2012. június 26.
3. ENJAB, ENJABiz k. Kenya, érdemi ítélet, 2017. május 26 (006/2012)
4. ENJABiz, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council kontra Kenya, 2009. november 25. (ügyszám: 276/2003)
5. ENJABiz, SERAC és mások k. Nigériai Szövetségi Köztársaság ügy, (155/96), 2001. október 27.
6. NB, Bős-Nagymaros ügy, Ítélet, 1997. szeptember 25.
7. Report of the Committee set up to examine the representation alleging non-observance by Denmark of the indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169). Document No. (ILO): 162000DNK169

Nemzeti bíróságok és egyéb fórumok döntései

1. Ecuador Legfelsőbb Bírósága, ítélet 218-15EP-CC, 2015. július 9.
2. Kolumbia Alkotmánybírósága, Center for Social Justice Studies et. al. v. Presidency of the Republic et al. Judgment T-622/16 (November 10, 2016)
3. Kolumbiai Legfelsőbb Bírósága, STC 4360-2018 sz. ügy

Jelentések és egyéb

1. ATSIC, Native Title Amendment Bill 1997, Issues for Indigenous Peoples. ATSIC, Canberra, 1997
2. Az Indián Szerződési Tanács nyilatkozata az ENSZ Munkacsoport részére. (Report of the Commission Working Group, (UN Doc, E/CN.4/1997/102))
3. Internal Displacement Monitoring Centre: Global Overview of Trends and Developments in 2007. (April, 2008); UNHCR: 2008 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons, 2009
4. UN Collaborative Programme on Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries (UN-REDD). FAO, UNDP, UNEP Framework Document, 2008. június 20.

Online források

1. Asbjørn Eide (2020) *The human right to adequate food and freedom from hunger*, in: <http://www.fao.org/docrep/w9990e/w9990e03.htm> [04.06.2020]
2. FAO, UNDP, UNEP Framework Document (2008) *UN REDD*, in: <https://bit.ly/2jrOgky> [04.06.2020]

3. Icelandic Human Rights Centre (2020) *The Concepts of Human Rights: An Introduction. Definitions and Classifications*, in: <http://www.humanrights.is/en/humanrights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/part-i-the-concept-of-humanrights/definitions-and-classifications> [07.06.2020]
4. Indigenous and Tribal Peoples Rights in Practice (2009) *A Guide to ILO Convention No. 169. International Labour Standards Department*, in: https://www.ilo.org/global/publications/ilo-bookstore/order-online/books/WCMS_171810/lang--en/index.htm [07.06.2020]
5. Pikramenou N (2020) *Rights of Nature: Time to Shift the Paradigm in the EU? Earth Law Center*, in: https://www.earthlawcenter.org/nikolettas-ron-article#_edn1 [07.06.2020]
6. Robinson B E (2017) *Community land titles alone will not protect forests. Letter to the authors of the Titling Indigenous Communities Protects Forests in the Peruvian Amazon*, in: <https://www.pnas.org/content/114/29/E5764> [07.06.2020]
7. Roesch R (2017) *The Ogiek Case of the African Court on Human and People's Rights: Not so Much News After All?*, in: <https://www.ejiltalk.org/the-ogiek-case-of-the-african-court-on-human-and-peoples-rights-not-so-much-news-after-all/> [07.06.2020]
8. OAS (2020) *Organization of American States*, in: <http://www.oas.org/en/> [28.08.2020]